

Василь СТРІЛЬЧУК

МИХАЙЛО ЗАЯЦЬ – ОХОРОНЕЦЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА

“Брат жодних вузів не кінчав,
окрім, ОУН-УПА «від А до Я”.

*Зі спогадів сестри повстанця
Ірини Миколаївни Заяць-Хименко¹.*

Брідська земля внесла значний вклад у національно-визвольну боротьбу 1940-50-их років. Уродженцями краю були заступник голови Генерального Секретаріату УГВР, ідеолог Петро Федун – “Полтава”, окружний провідник Буковини Юліан Матвіїв – “Недобитий” командир Золочівського ТВ “Пліснесько” Григорій Котельницький – “Шугай” та багато інших відомих чи менш відомих діячів ОУН та УПА, які віддали своє життя за Українську Державу.

Цей матеріал присвячений повстанцю з Брідщини, керівнику охорони Головного Командира УПА Романа Шухевича – Михайлу Заяцю – “Зенко”-“Влодко”, доля якого на сьогоднішній день залишається невідомою.

Михайло Заяць

Михайло Заяць народився 28 вересня 1921 року на присілку Лісові села Берлин Бродівського повіту в свідомій українській сім’ї Миколи і Теклі Заяць. Він був четвертою дитиною (Юстина, 1908 р. н.; Володимир, 1911 р. н.; Йосип, 1913 р. н.), після нього народилася ще найменша – дочка Ірина, 1926 р. н.

Михайло закінчив сільську семирічну школу, жив при батьках допомагав по господарстві.

“Природа наділила його талантом. Був завжди веселий, співав, жартував, грав на балалайці і мандоліні. Ці музичні інструменти висіли над його ліжком завжди. Товариші за ним ходили юрбою. Шалено їздив ровером, робив різні трюки – в’їжджав у фіртку не відкриваючи її. Все йому

¹ *Спогади Хименко-Заяць Ірини Миколаївни від 01.03.2003 р. м. Черкаси. Текст на 4 сторінках (комп’ютерний набір). – С. 3. Зберігається у фондах Бродівського історико-краєзнавчого музею (далі – БІКМ).*

вдавалось – він грав у виставах, співав (це в “Рідній школі” чи “Просвіті”, де збиралася молодь)”². Так про Михайла згадує його рідна сестра Ірина Миколаївна Заяць-Хименко, що проживає в Черкасах.

Майстерне вміння їздити на велосипеді – стоячи на сідлі і одночасно граючи на музичному інструменті – пригадують і односельчани Михайла. Вони також добре пам’ятають виконання ним ролі Гриця у виставі “Ой не ходи Грицю та й на вечорниці”³. До речі, акторські здібності, вміння перевтілюватися, не раз ставали у пригоді під час підпільної діяльності повстанця.

Ще юнаком Михайло включився у національне життя села, був членом товариства “Луг”, вступив в ОУН. За активну політичну діяльність разом із старшим братом Володимиром (також членом ОУН, а пізніше вояком УПА, який під псевдом “Лісовий” діяв на теренах Брідищини; загинув 3 вересня 1950 р.⁴) ув’язнений польською владою в Березі Картузькій (1937-1939 рр.)⁵. Старожили Берлина згадують про Михайла Заяця як про великого патріота.

В роки німецької окупації разом з односельчанами Сехом Василем Івановичем та його однофамільцем Сехом Василем, вуличне прізвисько “Писарів”, мали магазин в Бродах, де торгували шкірою⁶. Очевидно, що це було місце конспіративних зустрічей.

На Йорданське свято 1942 р., коли посвятили воду в Берлинській церкві Святої Параскевії, Михайло і “Писарів” Василь виступили перед односельчанами з патріотичними промовами⁷.

Поштівка Михайла Заяця до сестри

“У 1942 р. Михайла брали у Німеччину. Він показався з чемоданчиком на вокзалі (ніби-то їде), а ввечері вже йшов додому, і коли переходив село Лагодів (на шляху Броди-Берлин – С. В.), то зустрівся з моїм батьком, який тоді був “на варті” (черговий по селу, ходив з палкою, а потім передавав палку-“варту” іншій людині). Батько спитав його, той відповів на німецькій мові. Тато знав

² Спогади Хименко-Заяць Ірини Миколаївни... – С. 3.

³ Спогади Бурбелі Володимира Івановича (про Заяця Михайла Миколайовича). Записав В. Стрільчук. 14.02.2003 р., м. Броди. Зберігається у фондах БІКМ.

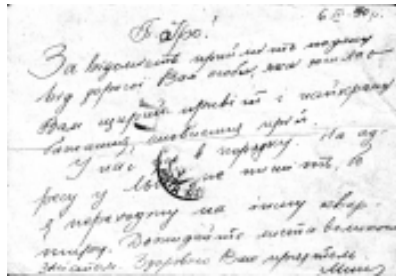
⁴ Копія Акту Бродівського РВ МДБ від 03.09.1950 р. х. Збруї (про факт знищення двох повстанців: Заяця Володимира Миколайовича – “Лісового” і “Мирона” – особа не з’ясована). Зберігається у фондах БІКМ.

⁵ Спогади Хименко-Заяць Ірини Миколаївни... – С. 3.

⁶ Спогади Бурбелі Володимира Івановича (про Заяця Михайла Миколайовича).

⁷ Там само.

німецьку і вони переговорили і розійшлися. Коли тато прийшов додому, то розказав мені: “Акийсь-такий йшов, що говорив зі мною по-німецьки. Чого він не хотів зі мною говорити?”. Я спитала тата як він виглядав. Тато сказав високий, кучерявий... і я здогадалася, що це був Місько. Потім я бачила Заяця у своїх родичів Яремчуків (Михайло товаришував з Ярославом Яремчуком, 1923 р. н.) То було на Різдво чи на празник. Я спитала його про зустріч з моїм батьком, а він засміявся.” (За спогадами Фещук Стефанії Василівни, 1924 р. н.)⁸.

Поштівка Михайла Заяця до сестри

Отже, після “невдалої поїздки” в Німеччину Михайло повертається у рідне село, перебуває на нелегальному становищі й активно включається в національно-визвольну боротьбу. На жаль точних даних про конкретну його діяльність немає, але можемо припустити, що він займався виготовленням необхідних документів для українського підпілля. “Я хворіла і лежала у ванькірі (кухні) на тапчані, а біля мене брат робив печатки – мав каліграфічний почерк, це йому вдавалося. Мама була сторожем, бо у другій половині будинку перебували німецькі офіцери.”⁹.

Його колишня сусідка Зубач Антоніна Матвіївна згадує (події дещо пізнішого часу): “Наша хата стояла під лісом і тому до нас часто приходили повстанці. Серед них був і Заяць Михайло. Я не знала його псевдо, бо він приходив до нас як сусід. Закривався в хаті, просив батька нікого до нього не пускати і щось писав. Раз він покликав тата і сказав, щоб той зайшов. Вони про щось говорили. Потім тато вийшов і сказав: “Він буде великою людиною, бо якісь мапи пише”¹⁰.

На той час Михайло знаходився у Берлинському самооборонному кущовому відділі, яким керував уродженець с. Берлин Михайло Дутка, псевдо “Стефанівський”. В документах РВ НКВС-НКДБ у списку тридцяти одного повстанця куща “Стефанівського”, Заяць Михайло Миколайович стоїть під № 9 (“Список бандитов состоящих на учете в Бродском РО НКВД-НКГБ по состоянию на 20.VII.1945г.”)¹¹. Інший документ – Доповідна записка “О результатах ликвидации банд-боевков

⁸ Спогади Фещук Стефанії Василівни, 1924 р.н. Записав В.Стрільчук 25.03.2003 р. с. Язлівчик. Зберігається у фондах БІКМ.

⁹ Спогади Хименко-Заяць Ірини Миколаївни ... – С. 3

¹⁰ Спогади Зубач Антоніни Матвіївни, 1927 р.н. Записав В.Стрільчук 09.12.2002 р. м. Броди. Зберігається у фондах БІКМ.

¹¹ Документи колишнього архіву РК КП(б)У. Папка 1944-1948 рр. – С. 91. Зберігається у фондах БІКМ.

згідно плану по Бродському району” від 23 серпня 1945р. підписана керівниками Бродівського РК КП(б)У, РВ НКВС і РВ НКДБ – говорить про те, що 6 повстанців, серед них і Заяць Михайло, вийшли з боївки “Стефанівського” і перебувають в іншому районі¹².

Далі ми дізнаємось, що в 1946 р. на Рогатинщині Михайло Заяць – “Зенко” направлений, як кур’єр і печаткар, від полковника Василя Кука до головного командира УПА Романа Шухевича¹³.

Любомир Полюга, “Богдан”, – зв’язковий Шухевича згадує про Михайла під час перебування у підпільно-конспіративній хаті в с. Княгиничах у 1946-1947 рр., куди для праці приходив Головний командир з своєю особистою охороною “Левком” і “Зенком”. Ось так очевидець змальовує портрет повстанця: “Зенко” – блондин із синіми очима, з кучерявим волоссям – був типовим бойовиком: рішучим, мужнім і дуже відважним”¹⁴. Пан Любомир відзначає також майстерність Михайла: “Вранці “Зенко” взяв у свої руки ніжні інструменти – маленькі загострені голки, свердла, долото і почав навчати мене елементарних способів виготовлення печаток. Я дуже дивувався: щойно в цих руках був автомат, гранати, а тут – тонка художня робота. “Зенко” майстерно вирізав на гумі нову ідентичну до відбитку печатку. Автомат лежав у той час біля нього заряджений з різком”¹⁵. Далі автор спогадів описує цікавий епізод, коли над конспіративною квартирою нависла загроза розкриття. Сталося це внаслідок необережності: через незачинене вікно сусідка побачила в хаті чужу людину (це був “Зенко”, який сидів за машинкою до шиття). Але вихід було знайдено. Ідея про молдаванина-мінйялу, яку висловила Катерина Зарицка (вона виконувала роль “Мані” – сестри господині), була втілена Михайлом. Переодягнувшись в подерту одягу, вимазавши лице, шию, руки кіптявою з примуса, “Зенко” ходив по селу, обмінюючи шматки тканини на картоплю, розмовляючи з молдавським акцентом. Михайло блискуче справився з завданням, йому вдалося ввести в оману не лише сусідку, а й усе село, зберігши, таким чином, конспірацію¹⁶.

Навесні 1948 року в Бібрецькому лісі на Львівщині було зачитано наказ Головного проводу ОУН про нагородження командира охоронної боївки Шухевича “Влодка” (нове псевдо Михайла Заяця)¹⁷.

Колишній житель с. Берлин Бурбела Володимир Іванович, 1928 р. н., пригадує, що люди з с. Берлин, котрі їздили до Львова, бачили фотографію

¹² Документи колишнього архіву РК КП(б)У... – С. 102.

¹³ Спогади Любомира Полюги. З листа Л. Полюги до В. Стрільчука, березень 2003 р. Зберігається у фондах БІКМ.

¹⁴ Полюга Л. Підпілля. Конспіративна хата генерал-хорунжого Чупринки в Княгиничах. (Спогад) / Василь Кук. Генерал Роман Шухевич – Головний командир УПА. – С. 77.

¹⁵ Там само. – С. 77.

¹⁶ Там само. – С. 88-91.

¹⁷ Армія безсмертних. Фотоальбом УПА. – Львів, 2002. – С. 66.

Михайла в одній з вітрин, де він був зображений у формі радянського офіцера (ймовірно лейтенанта ВПС). Всі дивувалися цьому і говорили: “Що ж він робить, його ж всюди шукають.”¹⁸ Іншу інформацію про перебування Зайця М.М. у Львові надає Янкевич Юлія Петрівна, 1924 р. н., яка згадує, що її стрієчний брат Ярослав Яремчук (після повернення з Сибіру), говорив, що коли він був у Львові, то бачив Михайла: “Вони подивилися один на одного, але не призналися”¹⁹. На жаль, не вдалося встановити точний час перебування повстанця у Львові.

Знаходячись в підпіллі Михайло Заяць підтримує стосунки з родиною. Так в 1949 р. він двічі відвідував старшу сестру Юстину, яка лежала у Львові в лікарні²⁰. До молодшої сестри Ірини, що була засуджена в 1947 році за участь в національно-визвольному русі на 10 років таборів і 5 років позбавлення прав та перебувала в той час в Інті, “Влодко” пише листи. Ось декілька рядків з першого листа брата до сестри (від 25.08.1949 р.): “Я гуляю по волі для мене немає перешкод, живу серед тих “чорніших чорної землі”... і працюю. – Згадаю про Тебе – контраст.”²¹ Кілька слів, а стільки змісту.

У другому листі (29.01.1950 р.) повстанець розповідає про себе: “Від часу мого відходу формального і від останньої нашої зустрічі пройшло дуже небагато часу, та історія його дуже багата, розказувати може тільки той, хто переживав його.

Володимир Заяць –
“Лісовий” у роки служби
в Польській армії

Вступаючи в завод, зустрівся з багатьма перешкодами, щоб побороти їх потрібно було перейти школу життя, кому пощастило перейшов її, кому ж ні – вступив в інший завод.

Будучи вже кілька років в одному заводі я при звичаївся до одного фаху і робота стала відомою, ясною, певною. Маючи добру працю і не думаю покидати її. На зарібок не дивлюся. Заплата повністю вистарчає для мене.

І так, кохана сестро. Зміст мого оповідання короткий, думаю, для Тебе ясний і зрозумілий і напевно завидуєш мені і всім таким як я такого шляху.”²²

Для чужого ока ці рядки мало про що говорять. Але для сестри, яка знала про братову діяльність цей текст мав досить

¹⁸ Спогади Бурбелі Володимира Івановича, 1928 р.н., уродження с. Берлин. Записав В. Стрільчук. Вересень 2002 р. м. Броди // Зберігається у фондах БІКМ.

¹⁹ Спогади Янкевич Юлії Петрівни, 1924 р.н. Записав В. Стрільчук 13.11.2002 р., с. Берлин // Зберігається у фондах БІКМ.

²⁰ Спогади Хименко в листі.

²¹ Лист Заяця М. М. від 25.08.1949 р. // Зберігається у фондах БІКМ.

²² Лист Заяця М. М. від 29.01.1950 р. // Зберігається у фондах БІКМ.

глибокий зміст. “Завод”, на який “вступив” Михайло, “перейшовши школу життя”, – це була його діяльність в ОУН-УПА.

На обох листах була зазначена адреса відправника м. Львів, вул. Костюшка, 4, кв. 2, Щерба Антоні. 6 березня 1950 р. Ірина Миколаївна отримала поштівку від пана Мирона Марецького, в якій було обіцяно лист “великий змістом” і застереження не писати на попередню квартиру²³. Але листа від брата вона так і не отримала. Це була остання звістка сестрі Ірині про брата Михайла. Далі сліди повстанця губляться.

Є відомості про те, що після смерті провідника Михайло деякий час перебував на Золочівщині біля Романа Кравчука (крайового провідника Західноукраїнських земель 1943–1951 рр.), а потім перейшов на Закарпаття²⁴.

За однією з версій “Зенко”–“Влодко”, за допомогою підроблених документів легалізувався в Польщі, там проживав і помер²⁵.

Інша з версій впливає з архівної довідки (на основі документа від 26 червня 1956 р., в якому уповноважений управління КДБ при РМ СРСР по Львівській області у Бродівському районі повідомляє в.о. начальника УМВС Львівської області про синів спецпоселенки Заяць Теклі Володимирівни (матері повстанця). Зокрема, про Михайла читаємо наступне: “Заяць Михаил, 1922 года рождения, уроженец села Хмелевое (тепер Берлин – С.В.), Бродовского района, Львовской области в банде ОУН находился с 1944 года под кличкой «Владко», ликвидирован в 19....(нерозбірливо – С.В.) году на территории Вольнской области, акта о его ликвидации в райаппарате не имеется.”²⁶. Що ж до року загибелі повстанця, то його важко розібрати, через незрозуміле виправлення, з якого проглядається 1955 рік. Навіть якщо взяти до уваги цю дату, то поки що нез’ясованим залишається точне місце та обставини загибелі повстанця.

Звертаємося з прохання до всіх, хто має будь-яку інформацію про Заяця Михайла Миколайовича (псевда “Зенко”, “Влодко”), яка допоможе з’ясувати долю повстанця, подати її на адресу: Бродівський історико-краєзнавчий музей, майдан Свободи, 5, м. Броди Львівської області, 80600. Тел. (03266) 4-27-90.

²³ Лист І. М. Хименко до В. Стрільчука від 10.07.2003 р. // Зберігається в особистому архіві автора.

²⁴ Спогади Любомира Полюги. З листа Л. Полюги до В. Стрільчука, березень 2003 р. // Зберігається у фондах БІКМ.

²⁵ Виписка з листа В. Кука І. Хименко від 15.01.1998 р. З листа І. М. Хименко до В. Стрільчука від 23.03.2003 р. // Зберігається у фондах БІКМ.

²⁶ Копія архівної довідки з документа від 04.08.1956 р. № 409, м. Броди (повідомлення про синів спецпоселенки Заяць Теклі Володимирівни). // Зберігається у фондах БІКМ.